

Relația dintre elementul maghiar și cel slav în limba română*

DE

Alexandru GAFTON

Zusammenfassung

Die Erforschung der Arten in denen der lexikale Entlehnung zwischen unterschiedlichen Sprachen, die sich in Kontakt befinden, stattfindet ist sehr wichtig, nicht nur aus der Perspektive der Sprachgeschichte oder der Kulturanthropologie, sondern auch für die allgemeine Linguistik.

Demzufolge zeigt die Bezeichnung „mehrfache Ethymologie“, manchmal, aus objektiven Gründen (angefangen mit dem formalen Aspekt des aufgenommenen Wortes, über die Insuffizienz der Texte, die kleine Anzahl von Texten und bis zu den engen Beziehungen zwischen den sich im Kontakt befindenen Sprachen), eigentlich nur die Unfähigkeit der genauen Zuordnung und präzise Beschreibung eines Wortes in die aufnehmende Sprache. Neben den Fällen in denen die oben angedeutete Bezeichnung rechtfertigt werden kann, - aber auch dann nur wenn die grobe Schlussfolgerung aufgenommen wird - und den Fällen in denen die diachronische Komponente in der Argumentation den primären Platz einnimmt, gibt es zahlreiche Situationen in denen eine ausführliche und mit grosser Sorgfalt durchgeführte Analyse den fremdsprachlichen Einfluss rafinieren könnte und dadurch die eigentliche Herkunft des besprochenen lexikalen Elements klar gedeutet werden kann.

Anhand einiger Beispiele, insbesondere aus dem 16. und 17. Jahrhundert, versuchen wir in unserem Beitrag die Beziehungen zwischen dem slawischen und dem ungarischen Einfluss auf die rumänische Sprache hervorzuheben.

0. Există situații în care un anumit cuvânt, deținut de o limbă în urma împrumutării sale dintr-o a doua limbă, este, concomitent sau ulterior, reîmprumutat de la o a treia limbă, cu care prima intră în contact. Indiferent de felul în care cele două limbi străine au ajuns să dețină respectivul termen (împrumutându-l, fie una de la cealaltă, fie ambele dintr-o terță limbă, dar și fiecare din câte o altă sursă), întrucât forma și sensul pe care acel element lexical le va avea în noua sa limbă pot fi identice, criteriile lingvistice de a-i stabili etimologia și a face necesarele distincții finale pot deveni inoperante. În acest caz, intervin alte tipuri de raționamente, care își extrag elementele din datele istorico-geografice, culturale etc., sau care se raportează tot la planul lingvistic, dar tinzând să folosească analogia cu alte situații, cunoscute din etape anterioare, ulterioare sau chiar paralele în timp. Precum în unele cazuri în care etimologia stabilită cu ajutorul criteriilor de ordin strict lingvistic, eventual doar sprijinită pe date de ordin extralingvistic (probabil că singura modalitate reală de a stabili etimologii precise), este pusă la îndoială datorită unor nepotriviri dintre rezultatele astfel obținute și unele concluzii teoretice anterior extrase, și în aceste situații poate apărea tentația și pericolul interpretărilor.

În *Lexiconul Marsilian*¹, Carlo Tagliavini vorbește despre „elementi incerti”, cu etimon fie slav, fie maghiar, fie german, fie provenit din altă limbă, observând că pentru unele cuvinte „i criterî fonetici non ci dicono nulla e dobbiamo basarci sull'estensione geografica, sulla natura dei testi in cui la voce si incontra, su criterî culturali ecc”². După ce dă exemplul rom. *paloș*, care ar putea proveni din srb. *палош*, dar și din magh. *pалlos*, C. Tagliavini declară: „abbiamo preferito il secondo, in base ai numerosi prestiti guerreschi passati dall'ungherese in rumeno” (*lucr. cit.*, p. 125), ceea ce rămîne mult prea puțin. Chiar astfel, „in multi casi, l'incertezza rimane; ma occorre tener presente che un prestito entra sovente nella lingua da due vie diverse; lo riconosciamo facilmente quando la veste fonetica ci indica la sua provenienza (...) ma altra volta, non abbiamo nessun mezzo per provarlo” (*lucr. cit.*, p. 125). În acest context apare observația de cea mai mare valoare, atît prin relevanță, cît și prin profunzimea realității pe care

* Studiu publicat în volumul *Români majoritari/Români minoritari: interferențe și coabitări lingvistice, literare și stnologice*, Editura Alfa, Iași, 2007, p. 107-130.

¹ Carlo Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum” Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, București, 1930.

² Vezi *lucr. cit.*, p. 125. În acest caz, deși se pot face presupuneri pe baza anumitor criterii, acestea nu reușesc să opereze distincțiile necesare, în plus, uneori, pot apărea alte criterii care pledează în altă direcție, cu mai multă sau mai puțină tărie. Astfel, autorul arată că nu se poate ști cu precizie etimologia, în limba română, a unor termeni precum rom.: *chiler*, *crișmă*, *dugheană*, *gunoi*, *lanț*, *lotru*, *pahar*, *paloș*, *pușcă*, *pușcaș*, *rînd*, *săpun*, *tălmaci*, *trîmbiță* etc. (*lucr. cit.*, p. 125).

o conține și pe care o reținem: „Ora può facilmente accadere che una stessa voce la quale in Valacchia è un prestito slavo, in Transilvania derivi dall'ungheresse, anche avendo la medesima forma. Nel nostro lessico, pieno di magiarismi, avranno forse provenienza unghereze anche voci che in altri scrittori sono di origine slava” (*lucr. cit.*, p. 125).

Firește, rămîne de văzut în ce măsură „il nostro lessico” este „pleno di maghiarismi” și, mai ales, cîtă valoare probatorie au criteriile pe care s-ar întemeia o astfel de concluzie.

0.1. În volumul întâi al *Istoriei limbii române* (ed. J. Byck, p. 230), prezentînd influența bizantină asupra limbii române, O. Densusianu observă că nu există un grad ridicat de siguranță în ceea ce privește respectivele elemente, în sensul că, unele dintre acestea trebuie să fi pătruns în română prin filieră slavă sau din albaneză. Chiar dacă unele dintre cuvintele înșirate de către învățatul bucureștean sînt mai vechi decît secolul al VI-lea sau al VII-lea (*frică, proaspăt*), iar majoritatea acestora sînt cu mult posterioare perioadei de formare a limbii române (*mirosire, sosire, teme*), ceea ce reținem este faptul că etimologia unora dintre cuvintele de pe acea listă nu-i sigură; ea ar putea fi multiplă sau am putea avea a face cu niște împrumuturi din greacă prin filieră slavă.

După cum se va vedea mai jos, în astfel de cazuri, cînd analiza fonetică, formală, nu poate procura prea multe informații, acelea pe care, totuși, ea le oferă, nu pot fi privite doar dintr-o singură perspectivă, pe baza considerentelor de ordin extralingvistic, adică a presupuselor imposibilități (de ordin istoric) de a se fi întîmplat altfel.

Situația, în limba română, a respectivelor cuvinte grecești poate fi discutată ținîndu-se seama de întîmplarea că slavii s-au interpus între români și greci, dar acționînd precum un releu. Cu toate acestea, contactele dintre două popoare pot fi de mai multe feluri, două dintre acestea interesînd, în special, discuția de față. Două comunități lingvistice și etnice pot veni în contact la nivelul unor mase largi de populație (sau la nivelul întregii populații, teoretic și cel puțin în ceea ce privește una dintre cele două comunități). De asemenea, este posibil ca aportul unei comunități să se rezume la nivelul doar al cîtorva reprezentanți, din una sau mai multe categorii sociale. Pe cît putem ști despre contactele dintre grecii care au întemeiat coloniile de la Marea Neagră și daci, înțelegem că participarea grecilor a fost redusă numeric, comparativ cu cea a dacilor, în plus, difuziunea influenței grecești a fost asigurată nu de către acei greci reduși numeric, ci de către daci, contactele avînd efect prin propagarea influențelor. Același lucru se poate afirma și despre contactele produse între greci și populația romanică dunăreană. Termeni precum *frică* și *proaspăt* pot fi puși pe seama influenței grecești din această perioadă³.

Într-un articol mai vechi⁴, I. Pătruș, arăta că, pentru istoricul limbii - dar și pentru oricine își dorește o imagine nedeformată - de primă importanță în stabilirea etimologiei este relația directă, adică aceea nemediată, dintre limba donatoare și cea primitoare. Pentru a lumina situația aceluși cuvînt în limba primitoare, este reală necesitatea de a obține date privind forma, valorile și nuanțele semantice, istoria cuvîntului. Aceste informații pot fi dezvăluite în urma cercetării situației aceluși cuvînt în limba din care limba donatoare, la rîndul ei, (în cadrul acestei analize aprofundate, devenită primitoare) l-a împrumutat. Cu toate acestea, căutările etimologice, de oriunde vor porni, nu pot lăsa în planul secund ceea ce s-ar putea numi sursa directă (chiar dacă sursa sursei poate oferi explicații suplimentare privitor la anumite elemente formale și de conținut, permite observarea rețelelor culturale, dispunerea influențelor, tendințele și forțele cu care acționează acestea, indicînd realitatea contactelor, istoria relațiilor etc.).

Ipoteza împrumuturilor grecești prin filieră slavă (în fapt, din limbile slave a unor cuvinte pe care aceștia le împrumutaseră de la greci) este ademenitoare și oferă o poziție sigură (nu prin gradul de certitudine, ci prin dificultatea de a fi înlocuită cu o alta). Cu toate acestea, fie se neagă cu desăvîrșire contactele dintre greci și românii de la nordul Dunării, pentru toată perioada de la venirea slavilor și pînă în secolul al XV-lea, caz în care termenii menționați de învățatul bucureștean au, cu siguranță, etimologie slavă în limba română, fie se au în vedere, între români și greci, contacte de tipul celor din vremea dacilor, reduse la nivelul unor indivizi

³ Vezi H. Mihăescu, *La Romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993, p. 319-322.

⁴ „Împrumuturi prin filieră”, publicat în CL, X (1965), p. 327-336.

greci și al unor indivizi români, de unde, apoi, printr-un soi de contaminare, au apărut efecte la nivelul unei părți a comunității dacoromâne, caz în care respectivele elemente au etimologie grecească în limba română.

Firește, avînd în vedere aceste două situații, mai există și o a treia. Este cea relevată în *Lexiconul Marsilian*⁵ și anterior menționată.

0.2. Deși, sub aspect lingvistic, rom. *talpă* decurge perfect din magh. *talp* [sub aspect formal termenul maghiar constituie o baza perfectă pentru cel românesc; încadrarea acestuia în paradigmele limbii române urmează cu regularitate pașii altor cuvinte din aceeași categorie formală (*bárd* > *bardă*, *láb* > *labă*; *szám* > *samă*; *vám* > *vamă*); sub aspect semantic și sub cel al paradigmelor lexicale termenii își corespund], considerînd că acesta face parte din terminologia corpului omenesc, unii istorici ai limbii socotesc că această etimologie trebuie căutată în latină. Cu toate că este discutabil dacă un astfel de termen trebuie introdus neapărat în sfera terminologiei corpului omenesc (nu este sigur că referirea inițială privea această terminologie; cunoștințele vorbitorilor în această direcție erau și sînt extrem de precare⁶; pe de altă parte, și *țacălie*, poate fi introdus în aceeași sferă semantică), este de observat că o etimologie perfectă nu poate infirmată pe baza unor concluzii teoretice extrase dintr-o realitate pe care, în acest caz, respectiva etimologie o arată ca fiind incompletă la momentul furnizării respectivei concluzii. În fapt, teoriile capătă o valoare tot mai mare pe măsură ce se conturează tocmai prin concluziile parțiale oferite treptat de către realitatea cazurilor particulare⁷. Alți istorici ai limbii, pe același temei, deși încearcă să demonstreze că rom. *gît* ar proveni din lat. *guttur* sau *gutura*, și nu dintr-o limbă slavă⁸ (ceea ce este nu doar mult mai simplu, ci și mai plauzibil din punct de vedere lingvistic), observînd că o soluție latină nu este prea realistă, încearcă să derive un alt cuvînt din aceeași clasă formală, rom. *talpă*, dintr-un intermediar slav, în fapt, încercîndu-se evitarea etimologiei maghiare.

1. Dintre toate influențele lexicale suferite de limba română, după cea de suprastrat, cea mai consistentă, mai importantă și mai uimitoare ca pondere este influența maghiară, cazul acesteia fiind oarecum special. După venirea și stabilirea maghiarilor aproximativ pe teritoriul Ungariei de astăzi (secolul al IX-lea) și tentativele lor de expansiune către vest, între secolele al X-lea - al XI-lea, încep tendințele expansioniste spre est. Astfel, maghiarii vor pătrunde pe teritoriul românesc și vor ocupa zone de aici (Crișana, Banat, Ardealul) pe care vor începe să le colonizeze treptat. Încercînd continuarea expansiunii, vor fi opriți prin secolele al XIII-lea - al XIV-lea, printre altele și datorită întemeierii Moldovei și Munteniei⁹. Contactele lingvistice dintre români și maghiari s-au produs pe orizontală, dar și pe verticală (poate mai mult decît cele cu slavii, dar precum în toate tipurile de contacte dintre ocupați și ocupatori). În contextul de după secolul al XIII-lea, pe fondul unei puteri tot mai sporite a nobililor locali și, mai apoi, în contextul încercărilor de deznaționalizare, de pe la jumătatea secolului al XIV-lea, românii din Transilvania se supun unui lung proces de emigrare, care a fost continuu pînă în secolul al XX-lea și a cărui consistență reflectă, în general, dramatismul situației lor din Transilvania. Alimentînd încontinuu teritoriile din Moldova și din Țara Românească, cu populație din toate

⁵ Vezi lucr. cit., p. 125-131.

⁶ Vezi Al. Gafton, *Observații asupra originii expresiei copil din flori*, în AUI XLI/XLII (1995-1996), p. 160-164.

⁷ Vezi discuția în Al. Gafton, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iași, 2001, p. 247-248. Pe baza unor astfel de raționamente, A. Philippide nu poate accepta etimologia rom. *a locui* < *a lăcui* < magh. *lakni*, încercînd soluții pentru a demonstra că, în cele din urmă, rom. *a lăcui* provine, cumva dintr-un etimon latin. Probabil că tocmai acestea este tipul de situații în care principiul „lamei lui Occam” ar trebui aplicat fără șovăire.

⁸ Vezi A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, București, 1939, s.v., H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Wiesbaden, 1985-1989, 3 vol. (revizia etimologiilor de V. Arvinte), s.v. (TRDW).

⁹ Vezi K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei sec. IV-XIII*, București, 1958, S. Pușcariu, *Limba română I, Privire generală*, București, 1940, p. 310 și urm., O. Densusianu, *Istoria limbii române*, I, București, 1962, p. 237, G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 367-369, Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1986, p. 382.

categoriile sociale (chiar și maghiară!¹⁰), Transilvania ocupată va transmite în limba celor două țări române un strat destul de consistent de element maghiar. Aceasta este cauza pentru care, alături de elementul maghiar caracteristic zonelor din Transilvania, limba română din Moldova și din Țara Românească va cunoaște destul de multe elemente de origine maghiară pentru o populație lipsită de contacte cu maghiarii iar, vremelnic, la nivelul textelor din secolele al XVI-lea-al XVII-lea, tot aici, se vor înregistra numeroase maghiarisme.

1.1. Fără a avea cauze și natură extraordinare, din pricini externe și conjuncturale, influența maghiară prezintă, în comparație cu alte influențe exercitate asupra limbii române, unele trăsături aparte. Începută ca o influență regională (neschimbându-și acest statut, la nivel de contact direct), și manifestându-se asupra unei părți a mării comunități românești cu o forță crescând proporțional cu aceea pe care ocupatorii o exercitau în planul vieții sociale, economice etc., aceasta ajunge să iradieze și la ceilalți dacoromâni, datorită unor migrații masive pe direcția vest - est. Aflată într-un continuu contact cu maghiarii, o parte a românilor din Transilvania va împrumuta continuu material lexical. De asemenea, unii dintre acești români vor ajunge aproape bilingvi. În felul acesta, și pe fondul unei reacții de respingere a elementului slav (oricum cu o pondere redusă, în comparație cu situația sa de peste munți), s-a produs o dizlocare importantă de element slav. Totodată, numeroși termeni de origine maghiară, unii dintre cei mai insignifianți pentru o limbă¹¹, vor pătrunde în limba română. Pe acest teritoriu, deși mecanismele adaptative nu au avut de suferit, materialul folosit în acest scop a putut cunoaște restructurări și inovații, fapt care se poate constata de-a lungul timpului și urmărind anumite zone în care influența maghiară a fost mai intensă și mai rodnică. Pe teritoriul românesc dominat de maghiari, dintre influențele străine, inclusiv cea slavă și eliminând mici arii locale, cea mai puternică a fost influența maghiară. În plus, ca urmare a unui continuu proces de emigrare dinspre vest înspre est, valorile de români care părăseau succesiv și neîntrerupt Transilvania, au alimentat cu material lexical de origine maghiară și zona de peste munți. Astfel, aceasta a ținut oarecum pasul cu ceea ce se petrecea în Transilvania la nivel lingvistic (nu sub specia ratei împrumuturilor, dar din punct de vedere al aspectului temporal al termenilor, cu tot ceea ce implică aceasta: fonetică, morfologie, semantică).

Spre deosebire de situația din Transilvania, însă, în Moldova și în Țara Românească selecția termenilor admiși a fost mult mai severă (așa cum se întâmplă cu împrumutul indirect, în comparație cu împrumutul de contact), ceea ce este firesc dacă luăm în considerare că, aici, termenii aveau o poziție inferioară prin însăși poziția emigranților și, așadar, concurența cu cei deja existenți în limbă era mult mai dură. În Transilvania avem a face cu o influență directă, în cadrul căreia donatorul exercita presiuni constante și puternice¹². Această diferență face ca, în Moldova și în Țara Românească situația să fie cu totul alta decât în Transilvania. Neexistând presiunea generată de către vorbitorul limbii de contact, și încă aflat într-o poziție avantajată, au lipsit trei tipuri de presiune: 1) nu a existat o presiune pentru ca elementele respective să intre în limbă, poziția celor care le propuneau nefiind privilegiată sau de forță, deci nu se crea un univers lexical care să se impună uzului moldovenesc și celui muntenesc; 2) nu au putut exista presiuni în compartimentul fonetico-fonologic, inclusiv la nivel suprasegmental, donatorii-

¹⁰ Vezi Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX (Cercetări de demografie istorică)*, București, 1971.

¹¹ Fenomenul este obișnuit și firesc, deoarece, în astfel de situații, o dată ridicate barierele și construite căile de transport, în cadrul unei tendințe naturale de a achiziționa noi cunoștințe, vorbitorii prezintă tendința de a-și dubla materialul lexical, cel puțin la nivelul formelor pe care le utilizează frecvent, în contact sau nu cu vorbitorii străini. Desigur, multe dintre realizări, rezultat al simplei curiozități, rămân accidentale; celelalte, în funcție de fiecare individ, vor cunoaște reluări contextuale, cu valori stilistice, de nuanță etc.

¹² Alături de numeroase situații în măsură să ofere argumente de ordin fonetic, un caz ilustrativ, sub aspect semantic, este cel al termenului *beteag* (< magh. *beteg*). În Zonele de contact cu populația maghiară din Transilvania, acest termen își păstrează intactă valoarea etimologică 'bolnav'. Reușind să se păstreze și în zonele de peste munți, în special în Moldova, dar nu prin înlăturarea slavicultului *bolnav*, termenul va suferi un compromis și se va specializa oarecum, trecând de la sensul atotcuprinzător 'care suferă de o afecțiune (fizică sau/și psihică)', la unul restrâns: 'persoană care suferă de o incapacitate (temporară sau permanentă) la unul sau la mai multe membre'.

model neavînd posibilitatea de a exercita control în acest compartiment (în contextul în care controlul donatorilor ardeleni era neglijabil); 3) nu au putut exista presiuni la nivel semantic, din aceleași motive, astfel că termenii împrumutați au putut evolua ca niște cuvinte integrate în limba română și în viața comunității care-i adoptase, adică prin contacte libere cu celelalte elemente de pe ambele axe: paradigmatică și sintagmatică. În al doilea rînd, presiunile - dinspre lumea slavă de data aceasta - nu au permis dizlocări importante la nivelul elementului slav. În fapt, termenii de origine maghiară s-au integrat primind girul unui vorbitor care s-a comportat ca și cum ar fi încercat, în general, să-și acopere anumite nevoi conceptuale și de exprimare, dar evitînd sinonimiile (concurențele), precum și regionalizarea lexicului. În fapt, ca orice astfel de achiziție (de adstrat, dobîndit prin contacte indirecte) dezechilibrele limbii astfel provocate au fost mai degrabă neglijabile, datorită caracterului moderat al împrumutării, reflectat întocmai și la nivel cult.

1.2. O scurtă analiză a situației, în limba română, a unor termeni reprezentativi pentru împrumuturile făcute din maghiară poate oferi concluzii interesante în ceea ce privește natura, nu doar a contactelor dintre cele două neamuri, ci și a poziției acestor elemente lexicale în cadrul nivelului lexical-semantic¹³.

Listele propuse sînt următoarele:

1) *aldui, aleș, bai, barșon, batâr, biriș, birău, bitang, bîlci, bolînd, căpeneag, cătană, celui, ciont, clop, copîrșeu, dărab, duhăni, ghezăș, gubă, hasnă, hiriș, hintău, hoher, ilău, ioșag, jăb, lepedău, mai, mertic, mintenaș, ocoș, rîntaș, sabău, sămădău, sechiraș, șarg, șogor, șurlui, temeteu, tist, tîrnaț, uiagă, vig, zar;*

2a) *alcătui, alean, bănui, bîntui, belșug, borcan, cheltui, chibzui, chip, ciupercă, făgădui, fel, găzdui, hotar, îngădui, lacăt, locui, meșter, neam, oraș, pildă, seamă, șirag, șoim, tîlhar, uliu, uriaș, vamă, viclean, vileag;*

2b)¹⁴ *aldămaș, altoi, aprod, arpacaș, bănat beteag, bizui, chezaș, coroi, fedeleș, feredeu, haiduc, hăitui heleșteu, hoit, imaș, iobag, mistui, sălaș, sudui, tămădui, tărcat.*

Privind în mod diferențiat materialul lexical de origine maghiară, mai întîi cel caracteristic diferitelor zone în care influența a fost directă (aici se încadrează și materialul lexical caracteristic zonelor în care, deși nu a existat un contact direct cu maghiarii, într-un anumit moment s-a produs o emigrare consistentă sau importantă prin care au fost aduși numeroși termeni maghiari, spre exemplu, cazul unor arii din Moldova), apoi la cel constituit doar de termenii general dacoromâni, dincolo de orice speculații, prima observație esențială este că prima listă o cuprinde pe cea de-a doua. Firește că, în general, nu este vorba despre faptul că realitățile concrete și abstracte ale celor două zone prezentau diferențe, de unde ar fi apărut necomunitatea de termeni. Nevoile numirii erau aceleași. În limba celor care au împrumutat termenii de origine maghiară de la românii emigrați din Transilvania, s-au impus, de regulă, termenii care aveau, din perspectiva primitorilor, atributul specificității, sub aspectul realității către care trimiteau, dacă în felul acesta nu lezau uzurile vorbitorului și situația din sistem (atît la nivel paradigmatic, cît și la nivel sintagmatic). Cu alte cuvinte, un anumit termen popular a avut șanse reale de a se impune în Moldova și în Țara Românească, devenind general dacoromân dacă, în planul referentului, aducea precizări sau nuanțări considerate importante, oferea o denumire dintr-o perspectivă inedită și socotită demnă de reținut, părea a trimite către o nouă realitate. Sub aspect lingvistic, însă, cenzura putea fi mult mai riguroasă, deoarece principiul economiei în limbă nu este la fel de îngăduitor. După „propunerea” dinspre referent, denumirea era, într-adevăr reținută dacă: a) poziția nu este ocupată, iar nevoia sistemului lingvistic, de a

¹³ Firește că orice listă își are neajunsurile ei. Termeni aparținînd oricărei înșuruiiri de mai sus pot fi mutați sau reluați, fiind imposibil de a cuprinde dinamica realitate lingvistică în scheme teoretice fixe, chiar atunci cînd acestea încearcă să pornească de la respectiva realitate. În cadrul discuției de față, rămîne importantă diviziunea atît timp cît este reală în sensul că generează tipuri și, pe această cale, ne oferă temeuri reale de a furniza concluzii utile pentru cercetare.

¹⁴ Această subdiviziune cuprinde termeni care, din perspectivă actuală, și-au restrîns frecvența uzului și, în consecință, creează goluri de teritoriu. Caducizarea lor se datorează evoluțiilor sociale, concurenței dinspre neologisme, acțiunii altor mecanisme lingvistice și extralingvistice.

avea acolo un termen, era reală; b) poziția era ocupată de un termen aflat în declin din punct de vedere lingvistic (în plan fonetic, complexul sonor prezenta deficiențe; în plan lexical, intrase în coliziuni supărătoare, la nivel paradigmatic și sintagmatic etc., era suficient de sărac în note de conținut, îngăduind astfel împrumutului să ocupe o poziție oarecare a cuprinzătoarei sale sfere sale semantice) sau din motive subiective (părea „expirat”, prin sonoritate și/sau sens; acumulasă conotații și valori stilistice care nu-l mai recomandau pentru valorile și funcțiunile sale în limbă). După cum se observă, românii aflați în contact direct cu maghiarii sînt mai permisivi față de cuvintele acestora și își regionalizează singuri lexicul, achiziționînd tot felul de termeni, mulți dintre aceștia cu prețul încălcării celor două cerințe de ordin lingvistic mai sus enunțate.

Din toate acestea deducem că românii din Transilvania, aflați în zonele de contact direct cu maghiarii de acolo au suferit din partea acestora o puternică influență lingvistică la nivel lexical. La acești români s-a manifestat o puternică propensiune care - indiferent de natura forțelor care au declanșat-o și dezvoltat-o - a condus la dizlocări importante la nivelul lexicului, mai ales a celui provenit de pe urma anterioarelor contacte cu slavii.

În mod sensibil diferit, la nivelul celorlalți români, împrumutul acestor elemente - produs prin intermediul altor români și în condițiile unui mediu social care nu putea încuraja tulburările în limbă - a acoperit nevoi referențiale și lingvistice mai aproape de realitate.

1.3. Influența maghiară asupra limbii române nu se poate coborî sub secolul al XI-lea, iar cea slavă nu poate coborî sub secolul al VI-lea, cel mai devreme. Aceste date se presupun, însă, pe baza unor informații de ordin istoric. În realitate, influența slavă nu poate fi acceptată mai devreme de sfîrșitul secolului al VII-lea, începutul secolului următor. Cu toate acestea, despre o reală influență slavă asupra limbii române se poate vorbi abia începînd cu jumătatea secolului al IX-lea, după creștinarea slavilor meridionali¹⁵. După acest moment, eventualele contacte de pînă atunci capătă o dimensiune reală, nu doar în ceea ce privește capacitățile acestora de a se fixa și permanentiza, dar ci în ceea ce privește forța lor de a genera efecte prin penetrabilitate și difuziune, adică de a dobîndi girul comunității vorbitoare. Faptul acesta abia, echivalează cu înglobarea elementului împrumutat, naturalizarea sa, ca urmare a deschiderii sistemului primitiv la respectiva influență.

În concluzie, este vorba despre două influențe care au acționat asupra limbii române. Acestea prezintă anumite caracteristici comune, dar și importante deosebiri. Influența slavă poate fi plasată cu cîteva sute de ani înaintea celei maghiare, dar se amorsează cu putere abia din secolul al IX-lea, în vreme ce despre influența maghiară se poate spune că va cunoaște același proces două secole mai tîrziu. Influența slavă este, încă de la început, mult mai puternică pe teritoriul actualelor Moldova și Țara Românească, difuziunea acesteia fiind mai mare pe orizontală, dar fără a lipsi la nivel diastratic. Influența maghiară directă se reduce la teritoriul transilvan și cuprinde (oarecum ca pe un obstacol) teritoriul care fusese romanizat în mod direct, adică în urma cuceririi romane. Totodată, această influență cunoaște o mai mare forță pe verticală, dar manifestîndu-se cu intensitate prin contactele vii, naturale dintre indivizi.

Din observarea celor mai sus schițate putem înțelege că asemănările dintre cele două influențe pe care româna le-a suferit sînt incluse datorită naturii pacientului, a perioadei relativ apropiate, de unde și caracterul comun al manifestărilor celor două influențe. Deosebirile decurg din factori de ordin spațial, temporal, conjunctural (istoric, geografic, social și care țin de esența proceselor de contact și interacțiune). Astfel, deși influența slavă s-a restrîns datorită celeilalte la o suprafață aproape comparabilă cu cea pe care a acționat influența maghiară, datorită unor diferențe de natură, avantajul inițial al influenței slave nu s-a pierdut. Datorită poziției preponderente de conlocuitori, pe care slavii au avut-o în comparație cu maghiarii, această influență a putut fi percepută altfel, cu consecințe asupra intensității acesteia. În plus, a mai acționat un factor, de natură pur obiectivă, de data aceasta. Contactele dintre români și slavi au loc imediat după ce sistemul limbii române este format în datele sale esențiale (în prima ei parte,

¹⁵ Vezi Ilie Bărbulescu, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, București, 1929.

această influență chiar suprapunându-se, într-o măsură, perioadei de încheiere a formării limbii române). Este o perioadă în care, în viața limbilor, există încă, nu numai o mai mare permisivitate, dar și apetența către completarea anumitor lacune, în vederea închegării sistemului. Până la încheierea acestei etape de acumulări, respectiva limbă va putea fi deosebit de receptivă, dacă și celelalte condiții de contact vor fi favorabile. Pe măsură ce sistemul gramatical se osifică, paradigmele răspunzând nevoilor uzului, care, la rîndul său, își croiește făgașe tot mai adînci (*consuetudo*), limba devine tot mai puțin dispusă pentru noi achiziții. Faptul acesta este valabil și la nivelul lexicului, însă într-o măsură corespunzătoare și proporțională nevoilor pe care le are de împlinit respectivul compartiment¹⁶. Influența slavă rămîne una de suprastrat, celelalte influențe ulterioare fiind adstratice tocmai din acest motiv.

Toate acestea explică și indică motivele pentru care influența maghiară asupra dialectului dacoromân se exercită la nivel exclusiv lexical, necesarele procese adaptative la nivel fonetic¹⁷ și gramatical utilizînd elemente deja existente în sistemul limbii române, adică provenite în urma proceselor de formare a limbii române, dar și de pe urma contactelor cu slavii, a celor care au putut genera sau reforma tipare gramaticale.

2. Cu excepția notabilă a lui Sextil Pușcariu, majoritatea lingviștilor români consideră că elementul maghiar în limba română are o pondere destul de mare (chiar dacă, aparent, în mod neașteptat). Deși, în mod firesc, listele nu coincid mereu (caz valabil în cazul substratului, dar și în cel al stratului), pentru fiecare învățat existînd termeni care necesită discuții speciale sau a căror etimologie nu este în mod sigur de proveniență maghiară, elementul maghiar în limba română este considerat ca avînd o pondere relativ mare, care nu suferă contestări însemnate.

Bazîndu-se pe anumite raționamente, N. Drăganu¹⁸ pune cuvinte precum: *samă, talpă, vamă*, apoi, *bănu*, *bîntui*, *celui*, *cheltui*, *mîntui* pe seama influenței slave. În cazul celor două serii, acesta consideră că prezența desinenței de feminin, respectiv a sufixului *-u-*, constituie elemente peste care nu se poate trece și care se opun ipotezei provenienței acestor elemente lexicale din limba maghiară. De asemenea, pe baza accentului, N. Drăganu alătură acestora termeni precum: *hotar* și *cătană*. Chiar dacă sîntem de acord cu esența concluziilor lucrării (p. 587-625), cunoscînd caracteristicile contactelor lingvistice și problemele încadrărilor care apar, acceptarea anteriorității contactelor dintre români și slavi, în comparație cu cele dintre români și maghiari, precum și a forței, penetrabilității și vastității celei dintîi, toate acestea nu conduc direct la acceptarea ideii că, în cazul în care româna a împrumutat un cuvînt de la una din limbile cu care a intrat în contact și între care au existat contacte, împrumutul efectuat de română provine de la limba cu care aceasta a avut primele contacte.

Fără a spune cu limpezime acest lucru, Sextil Pușcariu sugerează că influența maghiară asupra limbii române a fost în bună parte mediată de către cea slavă, în mod direct ea acționînd doar asupra românilor din Transilvania¹⁹. Întemeindu-și opiniile pe întîmpinările lui N. Drăganu, Sextil Pușcariu susține că: „alipirea sufixului *-ui* (< slav. *-ovati*) la verbele de origine maghiară în limba noastră nu se poate explica decât admitînd - pentru cuvinte comune tuturor Dacoromânilor, ca *bănu*, *bântui*, *cheltui*, *mântui*, etc. - o mijlocire slavă și o epocă veche, dinainte de împrumutarea cuvintelor ungurești cunoscute numai regional”²⁰. Deși înșiruirea de cuvinte este nu doar foarte scurtă, dar și cît se poate de vagă (la scurtimea ei se adaugă un „etc.” ce nu-și poate avea locul într-o astfel de enumerare), este de reținut că se susține în mod expres că este vorba despre cuvinte răspîndite pe întreg teritoriul dacoromân, care trebuie să aibă o

¹⁶ Cf. Simeon C. Măndrescu, *Elemente ungurești în limba română*, București, 1892, p. 11-14.

¹⁷ Pentru problemele de încadrare fonetică ale cuvintelor de origine maghiară în limba română vezi F. Kiraly, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor românești de origine maghiară*, Timișoara, 1990, I. Pătruț, *Influențe maghiare în limba română*, în SCL, IV (1953), p. 211-217, idem, *Contribuții slave și maghiare la formarea subdialectelor române*, în CL, III (1958), p. 63-74.

¹⁸ În lucrarea *România în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933, p. 596.

¹⁹ Ca îndoială, ideea posibilității ca unele dintre cuvintele acestea, precum *bănu*, *bîntui*, *cheltui*, *lăcui*, *talpă*, *vamă*, multe dintre ele atestate în documentele slavo-române, să fi pătruns în limba română prin filieră slavă, apare și la alți învățați (vezi, spre exemplu, O. Densusianu, *op. cit.*, p. 241-242).

²⁰ S. Pușcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, București, 1944, p. 298-299.

vechime mai mare decât cele regionale și locale. Această situație nu este singulată. Sugestiv în acest sens este, spre exemplu, cazul *vrom. (a)pesti* pentru care H. Tiktin, de pildă, după ce deduce sensuri din contexte pentru *pesteală, pestire, pestit, pestitură, pesti*, derivându-le pe primele patru din cel de-al cincilea, în momentul în care trebuie să prezinte etimologia acestuia scrie: „Et. unbek.”²¹. Vezi și cele spuse de L. Tamás s.v.²² alături de încercări similare de a căuta o altă etimologie decât cea maghiară, cea mai noptabilă fiind cea a lui A. Philippide, care apelează la prep. *peste!*

Atitudinea aceasta pare generală, deși, în general, se manifestă cu mare discreție. Astfel, între paragrafele 123-125 ale volumului I din *Limba română*, în care discută despre influența maghiară asupra limbii române, S. Pușcariu se comportă ca și cum ar fi în situația de a alege între două rele: influența slavă și cea maghiară. La p. 311 a *op. cit.* autorul nu se mai arată foarte sigur pe concluziile sale făcând trimitere la paragraful 123a, ceea ce, într-un astfel de caz, în care este vorba despre demonstrarea a ceva ce nu fusese demonstrat, nefiind un apel la ceva deja lămurit, echivalează cu o petiție de principiu. Atitudinea sa este de înțeles numai întrucât, deși problema influenței maghiare nu are nici o legătură cu teoria continuității, unii făceau această conexiune considerând, în mod eronat, desigur, că o influență consistentă dinspre maghiară spre română și în dauna celei slave, ar fi condus la ilustrarea acelor teorii.

2.1. În multe dintre situațiile când se împrumută elemente din alte limbi, operația nu se desfășoară pornind neapărat de la formele literare standard, ori de la cele tip, „de dicționar” (nominativ singular, infinitiv prezent etc.). Faptul acesta este ușor de constatat și în cazul a numeroase elemente moștenite din latină, care pleacă de la forme diferite de tipurile mai sus menționate. Răspunzând unei anumite necesități, în mod obișnuit, actul împrumutării are în vedere elementul așa cum a apărut el în act (în plan sintagmatic). Astfel, rom *bardă, boltă, holdă, labă, talpă*, nu provin în mod direct din magh. *bárd, bolt, hold, láb, talp*, ci din *bárd + a, -ja; bolt + a, -ja; hold + a, -ja; láb + a, -ja; talp + a, -ja*, „forme cu sufix posesiv personal (sau cu alt morfem conținând o vocală similară), deci terminată într-o silabă închisă”²³, ceea ce explică finala românească, coincidentă cu desinența *-ă*.

Punând în evidență anumite diferențe, interacțiunea sistemelor poate tinde să genereze reduceri ale unora dintre diferențele pe care respectivele sisteme le înregistrează, la nivelul concret pe care acestea îl capătă, în felul în care se realizează la nivelul respectivilor vorbitori. Astfel, accentul, vocalismul și consonantismul pot suferi modificări, atunci când sistemul primitiv o impune. Tendințele evolutive interne ale unei limbi pot fi influențate (în special prin potențare, diminuare sau torsioane) de situația din limba de contact. Fenomenul de switch (manifest în cazul în care avem a face cu contacte directe între vorbitori, discret, dar - extrem de important - și atunci când se petrece în mintea vorbitorului) extinde efectele fenomenului de analogie, căci acționează în direcții asemănătoare. Actul vorbirii, necontrolat de conștiință, duce la compromis și relativă stabilizare, dar - la acești vorbitori - conduce la atingerea unei medii a celor două sisteme în contact. Elemente articulatorii caracteristice unui sistem pătrund în forma de realizare a celuilalt sistem, așa cum se produce acesta la nivelul unui astfel de vorbitor²⁴.

În cadrul proceselor de adaptare la nivelele superioare celui fonetico-fonologic, se manifestă o altă latură a economiei în limbă. Un anumit complex sonor, existent deja în limba română, având în plan morfosintactic sau lexical anumite valori și funcțiuni, poate fi identic ori

²¹ TRDW s.v.

²² În Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im rumänischen*, Budapest, 1966 (EWUR).

²³ Vezi excelenta lucrare a lui E. Kis, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, București, 1975, p. 46, 115, 129-131, o scriere extraordinar de densă, cât se poate de bine documentată și fundamentală pentru problematica încadrărilor împrumuturilor. Probabil că, datorită dificultăților firești de a reda într-un mod lesnicios chestiuni atât de complexe, această lucrare a fost mai degrabă neglijată, deși utilizarea ei ar fi fost nu doar de natură să ducă la evitarea multor confuzii, dar ar fi condus la progrese ale cercetării în domeniu.

²⁴ Vezi L. Balázs, *Aspecte ale interacțiunii limbilor. Relații lingvistice româno-maghiare*, în STUBB, s. Philologica, 1965, p. 80-92.

asemănător (asimilabil ori apt de a fi raportat la) cu segmentul final al unui element împrumutat. În acest caz, este la îndemîna vorbitorului să opereze o identificare între cele două, fiind firească tendința acestuia de a acorda celui din urmă valorile celui de-al doilea, cu alte cuvinte, să considere că finala împrumutului se încadrează în respectiva paradigmă a propriului sistem. Deși faptul că un anumit complex sonor se poate constitui, în plan morfologic, în morfem, nu înseamnă că de cîte ori apare acea succesiune de sunete se constituie respectivul morfem, căci ar putea fi vorba de un sufix, în plan lexical, sau s-ar putea ca acele sunete să nu părăsească nivelul fonetico-fonologic. Dacă asemănarea ori identitatea lipsesc, intră în funcțiune alte criterii, dar care vor duce la alipiri și substituții de particule, efectuate în urma unor analize (nu neapărat corecte), avînd rolul de a încadra acel element în paradigmele ce-i corespund sau îi sînt necesare din perspectiva sistemului vorbitorului.

Faptul acesta înseamnă și că, după ce elementele împrumutate își găsesc cumva poziția în sistemul paradigmatic al limbii primitoare, se pot face orice împrumuturi, chiar dacă, din punctul de vedere al sistemului donator, acele elemente nu și-ar avea locul acolo unde vorbitorul le-a dus în limba sa (confuzii și identificări la nivel de număr, de modalitate și aspect, de posesie, succesiuni de sunete luate drept elemente derivative etc.), ceea ce, pînă la urmă, nu are nici o importanță, deoarece împrumutul răspunde unei nevoi a vorbitorului (nici măcar a sistemului său) și doar uzează de capacitatea asimilatorie a sistemului său²⁵.

Totodată: „Asemănarea și chiar identitatea acustică-articulatorie a unor forme din temele consonantice românești și cele maghiare nu diminuează cu nimic rolul și importanța presiunii sistemului. Asemănarea și identitatea se păstrează numai în limitele funcționale admise de sistemul morfonologic românesc. Același complex sonor, pînă cînd își îndeplinește funcțiunile morfologice dictate de sistemul limbii maghiare, este un fonem sau un complex de foneme maghiare, dar de îndată ce își asumă funcțiunile morfologice impuse de sistemul limbii române, devine un fonem sau un complex de foneme aparținînd sistemului limbii române”²⁶.

Chiar dacă încadrările nu ar avea baza mai sus prezentată în lucrarea lui E. Kis, procesele încadrării tot ar duce la rezultatele cerute de paradigmele limbii române, nefiind necesară ipoteza filierei. Există destul de multe situații în care împrumutînd din alte limbi cuvinte cu finală consonantică, fie încercînd să încadreze chiar acea formă, fie încercînd să creeze un plural, limba română operează adăuțiile necesare.

Există și situații care ar putea fi inverse, dar numai sub aspect formal căci, indiferent de operația concretă care se petrece, nu aceasta este importantă, ci semnificația și consecințele acesteia, adică măsura în care, astfel, se îndeplinesc cerințele sistemului. Cu toate că este foarte posibil ca rom. *borcan* să provină dintr-o formă populară maghiară *borkan*,²⁷ pentru care vorbitorul limbii române să nu fi fost presat de sistem în direcția încadrării la declinarea I-a (într-o apropiere care putea fi supărătoare, alături de *cană*), chiar dacă ar proveni din magh. *borkanna*, în procesul de răspîndire a a cuvîntului la românii care nu știau maghiară este cît se poate de plauzibil ca termenul să-și fi pierdut finala. Situația aceasta s-ar datora faptului că: alăturarea, inevitabilă, de *cană* poate fi supărătoare; că, necunoscînd termenii compusului [‘vin’ + ‘cană’ = ‘cană de (pentru) vin’] - după cum o dovedește și evoluția semantică pe teren românesc - sonoritatea finalei duce la la un comod sufix *-an* (nu este necesar ca, inițial, acesta să aibă sens; vorbitorul este „specializat” în a

²⁵ Vezi, printre altele, J. Byck, Al. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, București, 1933, în BL I, p. 14-57, E. Vasiliu, *Alternanțele fonologice din punct de vedere al rectiunii*, în SCL, VI, 1955, E. Kis, *lucr. cit.*, p. 43-49, Al. Gafton, *Hipercorectitudinea*, Iași, 2000.

²⁶ Vezi E. Kis, *lucr. cit.*, p. 65.

²⁷ Vezi cazul lui *majă* (< magh. *mázsa*) (PO, *Ex.*, 25, 39; 37, 24; 38, 25; 38, 27). În *Magyar oklevél-szótár*, (...) Szamota István (...) Zolnai Gyula, Budapest, 1902-1906, s.v., unde se dau sensurile ‘centenarius, pondo; zentner’, se arată și că „ulgo *masa* dicitur”, *masa* fiind forma care apare în textul lui Heltai. Avînd în vedere că magh. *masa* ar fi generat rom. **mașă*, ceea ce nu apare în PO, se poate presupune că traducătorul român, deși a utilizat cuvîntul maghiar, ca un cunoscător al normei culte a acestei limbi, nu a urmat servil textul lui Heltai, ci a plecat de la forma cultă, șuierătoarea sonoră din rom. *majă* datorîndu-se magh. *mázsa*; (cf., de pildă, situația din *Ex.*, 28, 28: „leagă Hozenul cu belciugurele sale de belciugurele Efadului cu *șinor* de mătase galbină”, unde rom. *șinor* prezintă fonetismul determinat de ceea ce apare în textul maghiar: *sinnor*). Pe de altă parte, însă, vezi și forma *jimble* (foarte probabil pătrunsă și răspîndită la nivel popular) din sintagma „faină de *jimble*” (*Ex.*, 29, 40), care urmează magh. pentru „*semlye liszt*”. Vezi și bogatele atestări reproduse în EWUR.

resemantiza și în a da sens anumitor tipuri de elemente ale limbii, pe baza sonorității și a contextelor predilecte în care acei termeni apar).

Nici formele provenite din maghiară nu fac excepție. Deși, pentru cuvinte din categoria *talpă* este aproape sigur că lucrurile stau așa cum au fost prezentate mai sus, pentru alte forme sistemul a rezolvat el singur situația. Astfel, magh. *haszon* a generat rom. *hasnă*²⁸, iar magh. *tabor* a generat rom. *tabără*, de la acesta din urmă apărînd și un verb, *a tăbări*. În aceste situații, formele cu desinența declinării I, respectiv a conjugării a IV-a, apar nu prin intervenția unei terțe limbi, care ar fi avut de jucat rolul de mediator între structurile și paradigmele celor două limbi, ci ca urmare a declanșării - la contact cu formele maghiare - a proceselor adaptative ale limbii române.

2.2. În ceea ce privește accentul, sistemul poate reacționa în același fel. În cazul în care între modul de accentuare obișnuit din limba primitoare și cel al limbii donatoare există discrepante mari și deranjante, mecanismele de încadrare a termenului împrumutat vor acționa. Firește, atunci cînd nu există dificultăți de natură organică sau nu apare posibilitatea unor tulburări ale ritmului vorbirii, indivizii care se află în zona de contact direct cu vorbitorii limbii donatoare pot păstra accentul, cel puțin pentru anumite cuvinte și în anumite contexte. Faptul este firesc dacă ne gândim că, neexistînd opreliști de ordin obiectiv, universul sonor al acelora favorizează o astfel de situație, presiunea exercitată de către fluxurile sonore model (produse de către nativii limbii de contact) neputînd fi neglijată. De aceea, alături de situațiile în care accentul maghiar (pe inițială) a fost înlocuit cu cel românesc (pe finală)²⁹: *alea'n* (< magh. *e'llen*), *băra't* 'prieten' (< magh. *ba'rát*), *betea'g* (< magh. *be'teg*), *bolí'nd* (< magh. *bo'lond*), *borca'n* (< magh. *bo'rkanna*), *căta'nă* (< magh. *ka'tona*), *chizea'ș* (< magh. *ke'zes*), *copîrșe'u* (< magh. *ko'porsó*), *făgăda'ș* (< magh. *fo'gadas*), *ferede'u* (< magh. *fe'redő*), *hota'r* (< magh. *ha'tar*), *lăca'ș* (< magh. *la'kás*), *pali'ncă* (< magh. *pa'linka*), *săla'ș* (< magh. *szá'lás*), *tîrna'ț* (< magh. *to'rnatz*)³⁰, *uria'ș* (< magh. *ó'riás*), *viclea'n* (< magh. *hi'tlen*), *zălo'g* (< magh. *za'lag*), există și situații în care accentul s-a păstrat: *me'șter* (< magh. *me'ster*), *ha'snă* (< magh. *ha'szon*), (*pi'ldă* (< magh. *pé'lda*), *șo'gor* (< magh. *so'gor*), *ta'bără* (< magh. *ta'bor*).

După cum se observă, cele două liste de mai sus combină termenii regionali cu cei general răspîndiți pe teritoriul dacoromân, ambele grupe amestecîndu-se în cele două categorii accentologice. Firește, există cauze care explică situația, dar, față de încercările de a introduce anumite diferențieri între cele două categorii de cuvinte (în fapt, termeni care au avut și care nu au avut succes în ceea ce privește expansiunea lor dincolo de teritoriul de împrumut), exemplele rămîn valide.

Accentul este o trăsătură care are fundamente nu doar de ordin fiziologic, ci și generate de felul în care s-a structurat și în care funcționează sistemele lingvistice. Diferențele dintre acestea se repercutează, așadar, și asupra acestei trăsături suprasedimentale. Așa cum, în cazul în care, la nivelul anumitor segmente ale fluxului sonor, nu există incompatibilități între limbile în contact, tot astfel, atunci cînd modul diferit de accentuare al limbii donatoare nu produce tulburări în cadrul limbii primitoare, modificarea de accent nu se va produce. Credem că, pentru aceste situații, cauzele stau în aceea că, deși reacționează prin particularitățile sale, sistemul o face prin

²⁸ Termenul apare în PO: „Pînă în șase ani tu să samini pămîntul tău și stringe lăuntru *hasna* lui” (*Ex.*, 23, 10), „be gyütsed annac hasznat”. În NTB, termenul are două ocurențe, sub *Rom.*, 3, 1 („Ce e, drept aceeaia, destoinicia jidovului sau ce e *hasna* tăerii împregiur?”) și la p. 342, 5-6 („Pre Hristos cu mare *hasnă*-l propoveduiaște”). De asemenea, maghiarismul *hasnă* apare într-un compus, *hasnă-luotor*, care cunoaște trei ocurențe în CB, sub *ICor.*, 5, 10-11; 6, 10. Termenul apare și în BB: „Ziceți, dară: «*Hasnă*»” (BB, *Judecătorii*, 12, 6); „Și încă și pre Eleazar, să cetească sfînta carte și, dînd *hasnă* a ajutoriului lui Dumnezeu, celui dentîu stol el înainte-povătuind, lovit-u-s-au cu Nicanor” (BB, *2Macabei*, 8, 23); „Și dînd celor ce era ai lui *hasnă*: «Biruința lui Dumnezeu», cu voinici prea buni aleș lovind noaptea asupra curții împărătești, la tabără, omorît-au ca vro 4000 de bărbați” (BB, *2Macabei*, 13, 15).

²⁹ Pentru problemele accentului în limba maghiară, în legătură cu contactele lingvistice cu româna, vezi observațiile importante facute de către L. Balázs în studiul *Accentul în cuvintele românești de origine maghiară*, în CL, IX (1964), p. 67-74.

³⁰ Acest cuvînt alternează, în PO, cu un sinonim de origine slavă: *pridvor*, care apare sub *Ex.*, 27, 9; 27, 12; 27, 16-17; 38, 11; 38, 14-18; 38, 20; 38, 31; 39, 1; 40, 8, în ultimele două cu cîte două ocurențe. Împrumutul de origine maghiară apare sub *Ex.*, 27, 18; 35, 18; 38, 9, 35; 17; 38; 31 și 40, 33 în ultimele trei cu cîte două ocurențe.

intermediul vorbitorului concret. La nivelul acestuia, în fapt, nu se produce confruntarea între două sisteme, ci el doar are de asimilat, în rețelele paradigmatică ale sistemului pe care-l deține, un cuvânt concret, situat într-un context concret, ceea ce lipsește procesul de caracterul său radical.

Tocmai din acest motiv, la vorbitorii bilingvi sau poligloți, tentația de a nu modifica forma și nuanțele de sens ale termenilor împrumutați este foarte mare. Fenomenul se manifestă nu doar la bilingvii neinstruiți, dar și la cei culti, chiar dacă, în al doilea caz, porțiunile afectate ale sistemului pot fi altele, sînt mai reduse și chiar dacă aceștia din urmă sînt capabili să construiască motivări care pot convinge. Comparînd situația cu aceea a deținătorului unei singure limbi (un punct de reper infailibil), oricum s-ar motiva opțiunile care contrazic și forțează propriul sistem, motorul unor astfel de tendințe se află în tendințele pe care, la contact, două sisteme le au: dominarea celuilalt, reducerea celor două sisteme la unul singur, cu înglobarea de elemente și tipare aparținînd ambelor. De altfel, vorbitorul nu este prea conștient de nereușitele sale în încercarea de a domina ambele sisteme. Faptul este cît se poate de vizibil în situațiile în care se pretinde a fi mînuitorul limbii, eșuînd lamentabil. În PO, spre exemplu, apar numeroase situații în care africata sonoră *dz* se înregistrează în cuvinte precum: *bodzii*, *dzdrobi*, *idzbîndi*, *dzăduh*, *dzăpodie*, *idzvor*, *îngrodzi*, *pădzi*, *slobodzi*, *dzidi*. Este banal să menționăm că un astfel de sunet este perfect nejustificat din punct de vedere etimologic în cuvintele înșirate. Ar fi, însă, greșit să se considere că apariția sa acolo se datorează altor cauze decît unor analogii și identificări greșite pe care le face autorul traducerii (foarte probabil cu scopul de a convinge că printre sursele traducerii s-a aflat și un text slav). Dincolo de scopuri, însă, acesta rămîne un caz în care un individ, aflat în situația de a mînu material lexical care nu-i este familiar, introduce particularități fonetice ale normei sale în forme care-i sînt necunoscute și care, în acele poziții, prezintă alte fonetisme. În fapt, plecînd de la cunoașterea anumitor corespondențe între graiuri (*z* în sud - *dz* în nord), pe fondul necunoașterii particularităților unor cuvinte (pe care acel vorbitor nu le utilizează) se identifică în mod abuziv respectivele unități și se produce substituția fonetismelor considerate a fi doar variante ale normelor locale (alături de numeroase alte exemple din această categorie. (Vezi și cazul opoziției *r/rr* în unele texte vechi, ori pe cel dat de încrucișarea graiurilor actuale, atunci cînd se imită particularități de grai³¹. Nu altfel se întîmplă cu vorbitorul cult care rostește *antíc*, *butélie*, [*şoför*], [*şomör*], [*rezonör*] etc., deși limba română se opune din toată ființa.)

În sfîrșit, atrage atenția faptul că o categorie destul de largă de vorbitori (ascultători) din vechiul regat este cît de poate de extaziată atunci cînd aude rostiri precum *ianuarie*, *într-adevăr* etc. ale unor vorbitori din Ardeal, rostiri care încep a fi repetate de unii dintre aceștia, aflați în contact cu respectivii emițători. Trecînd peste cauzele pentru care unii dintre românii din Ardeal rostesc astfel, este de menționat că aceste rostiri îndrăgite nu aparțin, la origine, altcuiva decît maghiarilor din Ardeal, preluate apoi de către românii de acolo. „Coloratura” acestor forme este dată accentul și de ritmul specifice limbii maghiare.

Tendința primă și naturală a vorbitorului împrumutător este (în deplină coerență cu însuși actul împrumutării) de a utiliza termenul împrumutat așa cum este el în limba donatoare. Încadrarea (la nivel de accent, fonetică, morfologică)³² se produce brusc, sub presiunea sistemului primitiv lezată, care solicită în mod imperativ încadrările la respectivele nivele. După adoptarea sa de către comunitatea de vorbitori (eventual bilingvi) aflați în contacte directe cu reprezentanții limbii străine, pătrunderea termenului la nivelul comunității care nu se află în contacte directe cu vorbitorii limbii străine necesită girul acesteia, care se acordă dacă, din punctul lor de vedere nu există incompatibilități cu caracteristici pregnante și imperative ale particularităților sistemului propriu. Și aceștia, însă, prezintă aceleași două tendințe: aceea de a utiliza termenul ca atare, fără modificări, dar și de a-l modifica atunci cînd păstrarea accentului și/sau a foneticii și sau a morfologiei cuvîntului ar însemna crearea unor tipuri inexistente în sistemul lor, adică lezarea sistemului³³. Totodată, dacă fonetica termenului îl recomandă pentru

³¹ Pentru descrierea întregului mecanism și pentru variate exemplificări vezi Al. Gafton, *Hipercorectitudinea*, Iași, 2000.

³² Această acțiune nu lipsește cu desăvîrșire nici chiar la nivel semantic, dar procesele de aici pot apărea după un uz mai îndelungat, care expune termenul la coliziuni cu axa paradigmatică și sintagmatică a sistemului utilizatorilor.

³³ Lucrurile pot sta și altfel în cazul în care împrumutul este masiv prin cantitatea de material, adusă relativ brusc în limba și/sau paradigmele sistemului încă se află în (re)construcție.

o anumită categorie, el va prelua accentul respectivei categorii, fapt cu atât mai imperativ cu acea categorie înglobează (exclusiv sau aproape exclusiv) termeni proveniți din aceeași limbă donatoare. Spre exemplu *bacău, cealău, ceangău, copârșeu, feredeu, făgădău, hinteu, hîrdău, lepedău, rarău*, și altele, cu finala magh. -*ő* sau -*ó* trecuți la -*ău*, apoi la -*eu*, respectiv la -*ău*, formează o clasă caracterizată, printre alte, prin accent pe finală. O dată formată o astfel de paradigmă, orice substantiv împrumutat care, formal prezintă asemănare cu elementele clasei (finala -*ău*), își va însuși accentuarea clasei (dacă nu intervin alte mize).

În general, formarea paradigmelor suportă presiunile generate de cerințele sistemului integrator. Astfel, în general, limba română preferă ca accentul să nu se afle pe inițială, iar în cazul cuvintelor cu trei silabe sau mai multe, preferința devine cerință. În *palincă*, spre exemplu, care poate fi considerat popular, căpătat prin contact direct și care nu putea suporta o prea mare presiune din partea vorbitorilor altor zone (tocmai datorită specificității sale care se cerea păstrată), accentul se schimbă tocmai întrucît presiunile limbii române întrec orice miză. În *șogor*, însă, deși finala este identică formal cu cea a unei categorii de adjective, presiunile sistemului sînt neglijabile și accentul se păstrează. În *tabără*, accentul se păstrează din alte motive. Verbul corespunzător se supune cerințelor conjugării a IV-a în -*î*, dar substantivul, care își capătă accentul în momentul intrării în limbă, poate rămîne cel maghiar întrucît forma inițială intrată în română era *tabăr* (< magh. *tabor*)³⁴.

2.3. Alături de formele verbale românești, purtătoare ale sufixului -*ui*, avînd origine slavă sau alte origini, limba română deține destul de multe verbe care sînt considerate a avea origine maghiară. Apar astfel: *adăvăsi, amsitui, besedui, bintătui, birui, bizui, celui, cheltui, făgădui, hăitui, hălădui, hăsnui, îngădui, lăcui, murgui, ponoslui, sălăș(l)ui, sucui*³⁵ etc. După cum s-a văzut mai sus, datorită prezenței, în aceste forme, a sufixului verbal -*u-*, pentru situațiile în care avem a face cu termeni răspîndiți pe întreg teritoriul dacoromân și care, teoretic, puteau fi împrumutați și din limbile slave (deoarece existau acolo - uneori însăși maghiara împrumutându-i de la slavi - și întrucît contactele dintre români și slavi le preced pe cele dintre români și maghiari), unii cercetători au exprimat îndoieli asupra etimologiei unice a acelor cuvinte, iar alții, precum S. Pușcariu și N. Drăganu, au considerat că etimologia maghiară nu poate fi admisă (ipoteza „limbii intermediare”, a „filierii” elimină, practic, o limbă terță).

În ceea ce ne privește, deși considerăm că, sub aspect strict teoretic, se poate accepta (la nivelul spiritului comun, chiar socotind ca rezonabilă o astfel de poziție) ca - atunci cînd sînt prezenți în două limbi străine aflate în contact cu româna - termenii general răspîndiți să provină din limba cu care româna a avut contacte mai de timpuriu, nu înțelegem de ce, în aceste cazuri, nu se vorbește despre o etimologie de origine slavă, fără a se aduce maghiara în discuție. Este absurd să socotim că, fiind în contacte vechi, intense și generalizate cu limbile slave, care deținea anumite cuvinte, româna nu a simțit nevoia anumitor cuvinte dar, după venirea maghiarilor, după contactele acestora cu slavii, după ce aceștia împrumută acele cuvinte de la slavi, manifestînd nevoia de a deține acele cuvinte, româna va privi la cuvintele maghiare și le va împrumuta tot de la slavii cu care se aflau în contacte de sute de ani. Dincolo de absurdul acestei situații, însă, există anumite elemente concrete, de ordin lingvistic care - mai degrabă decît pe cea slavă - favorizează ipoteza provenienței maghiare a respectivelor verbe.

Un cuvînt precum *a bîntui*, frecvent în vechile texte românești, mai cu seamă în documente, are etimologie multiplă³⁶ în limba română tocmai pentru că, în diferitele zone în care este

³⁴ Pentru complexitatea problematicii efectelor pe care contactele lingvistice româno-maghiare le au în ceea ce privește adaptarea la nivel fonetico-fonologic, precum și la nivel morfosintactic vezi E. Kis, *lucr. cit.* și F. Kiraly, *lucr. cit.*

³⁵ Apare în PO, *Ex.*, 33, 11: „Domnul, iară, față-fățiși grăia cu Moisi, cum omul cu priiatnicul său *au sucuit* a grăi”, după: „Az WR kedig szinröl szinre szol vala Mosessel, mint ember baráttýáual *szokot beszelní*”. Vezi și S. Mîndrescu, care semnalează subst *sucă* ‘obicei’ (*lucr. cit.*, s.v.).

³⁶ Vezi Scriban, s.v., unde se dau trei surse, maghiară, slavonă și bulgară. Vezi și Densusianu, *Istoria* II, p. 294, învâțat care nu se pronunță asupra etimologiei acestui cuvînt.

În ceea ce privește conceptul ‘etimologie multiplă’, îl utilizăm cu maximă prudență, deseori acesta devenind doar un subterfugiu. Centrul acestui concept este deosebit de restrîns în comparație cu periferia sa.

utilizat, a putut fi împrumutat din limbile de influență în respectivele zone, dar nu neapărat în aceeași zonă. Existând o conexiune între posibili donatori (limba maghiară și unele limbi slave), româna avînd relație cu acelea, a putut împrumuta în mod concret termenul din oricare din cele două grupe de limbi, fie din una, fie din cealaltă, fie din ambele. Mai mult, pînă la stabilizarea în limba română a respectivului termen, româna l-a putut împrumuta, în mod repetat și de la oricare dintre surse, prin acte concrete de contact lingvistic. O situație precum cea reprezentată de: „I nihto da ne smeaet *bantovati* pread siiu cnig g[o]s[po]d[s]vomi”, tradus de I. Bianu prin „(și nimene să nu îndrăznească a bîntui înaintea acestii cărți a domniei mele)” (DRB, 55, 1-3) poate permite deducția că *a bîntui* nu este de origine maghiară în limba română, și anterior acestei influențe³⁷. Alături de acest exemplu se află și altele: „în toată mîndriia se-au ispititu în aleanul nostru și pre noi, carei sîntem slugi credincioase a toată creștinătăței, *ne-au bîntuit* în slujba noastră” (Dî 142, 23-25); „Așa am datu noi [și] [a]m miluit și de nimea *bîntuială* să nu aib[ă] niciodată. Iar cine se va ispiti [a] [st]rica pomeana părintelui nostru, acela să ie blăstemat de 318 o[t]ci” (Dî 139, 6-8); „de nimenilea *băntuială* să n-aibă, că au ost părăsit[ă], că am lăsatu de bună voia a noastră” (DRB 127, 10-12); „Inima și ficații, de *va bîntui* pre cineva drac sau duh viclean, aceastea trebuie a le afuma înaintea omului sau a fămeii și nu *să va mai bîntui*” (BB, *Tobias*, 6, 7); „Și încuie Dumnăzău gurile leilor și *n-au băntuit* pe Daniil” (BB, *Daniel*, 6, 18), apoi: „Și să nu ne duci pre noi în *bîntuială*, ce ne izbăveaște pre noi de cel rău” (BB, *Mt.*, 6, 13); „Privegheați și vă rugați, să nu intrați în *bîntuială*, că duhul iaste pohtitoriu, iară trupul e slabu” (BB, *Mc.*, 14, 38); „Știe Domnul pre cei buni-credincioși den *bîntuială* a-i mîntui, iară pre cei nedirepți la zioa judecării căzniț să-i păzască” (BB, *2Petru*, 2, 9). Deși foarte tentantă, ipoteza provenienței exclusive a termenului românesc din slavonă nu poate fi acceptată. Se poate admite că termenul are, în limba română, o sursă slavă, dar nu se poate respinge cu argumente paralelismul acestuia cu sursa maghiară. Dimpotrivă, sub aspect fonetic, semantic, diatopic, diacronic, cultural, din toate perspectivele din care o etimologie se verifică, se poate la fel de bine argumenta proveniența maghiară a rom. *a bîntui*³⁸. chiar și așa, însă, avînd în vedere indistincția formelor și vechimea surselor nu se poate obiecta nici împotriva unei etimologii exclusiv maghiare.

Avînd în vedere faptul că influența maghiară asupra limbii române precede prima perioadă a vechilor traduceri românești, precum și faptul că elementul maghiar avusese vreme să se răspîndească dincolo de teritoriile românești pentru care se poate vorbi despre o influență maghiară directă, unele relaționări între texte, operate doar pe baza coprezenței sau doar a simplei prezențe a unor elemente lexicale, ar fi hazardate și abuzive. Textul PO utilizează un cuvînt precum vb. *a celui*, termen de origine maghiară în limba română: „Dară, derep ce *m-ai celui?*” (*Gen.*, 29, 25), precum: „Tahat miert *chaltal meg* engemet?”. De asemenea, verbul apare și sub *Gen.*, 27, 19, textul maghiar prezentînd, și acolo, primitivul verbului românesc. Mai mult, același verb apare într-o porțiune de text care a fost construită în limba română urmînd modelul latin. Comparînd secvența: „Șarpele *ciălui*-mă și mîncai” (*Gen.*, 3, 13), cu porțiunea corespunzătoare a textelor latin și maghiar - chiar dacă avem a face cu un text care se construia și prin compilare - se poate spune că, aici, PO urmează *Vulgata*: „serpens deceptit me et comedi” și nu: „A *Kegyo chala meg* engemet eképen hogy öm” ‘șarpele mă înșelă astfel încît mîncai’. Într-un text mai timpuriu decît PO, și anume în CB (1560) - traducere a unui text slavon -, apar situații precum: „Cine nu spune di Isus Hristos că vine în peliță, acela iaste *celuitoriu* și Antihristu” (*2Ioan*, 7) (în CP *înșelătoriu*), „De-ci spune acelora ce-s ca aceia ca *celuitori* și porînceaște nece una cu aceia se aibă soțiiie cătră aceia ce-s ca aceia” (*Spunerea la Iuda*) (în CP

³⁷ Totuși, nu se poate trece peste lipsa textelor românești anterioare celor cu care s-a exemplificat aici și cu care se exemplifică de obicei, din secolul al X-lea, spre exemplu. Un text cu valoare realmente probatorie și peremptorie, în ceea ce privește anterioritatea influenței slave asupra limbii române, în raport cu influența maghiară, ar trebui să fie anterior secolului al X-lea. Prezența unui astfel de cuvînt într-un text românesc sau slav de oriunde probează, cum se va vedea mai jos, altceva.

³⁸ Vezi și Iosif Popovici, *Paliia de la Orăștie 1582*, în idem, *Scieri lingvistice*, p. 266-286.

înșelători); „Și vițel feacără într-o zilele acelea rădicară comîndare *cealăului* și veselii-se într-o lucrul mînilor lor” (FA, 41, 7) (în CP *idolului*).

În plus, într-o zonă destul de întinsă din Transilvania actuală, *a celui* și *celuitor* constituie termeni care se înregistrează și astăzi destul de frecvent la vorbitorii români, știutori sau nu de maghiară. Apariția verbului în discuție, în PO, privește un termen cunoscut, poate chiar curent, în vorbirea destinatarilor textului. Raportîndu-ne la poziția sa în PO, vom considera că avem a face cu o modalitate de întărire a existenței și utilizării în limba română a unui termen anterior împrumutat, deja existent în limbă. Nimic, însă, nu poate dovedi că acest termen a fost împrumutat de la slavi sau de la maghiari, chiar dacă ar fi rezonabil să socotim că în zona de contact cu maghiarii a fost luat de la aceștia, dincolo de la slavi. Cum este posibil ca, pe o parte a teritoriului dacoromân să se fi împrumutat în secolul al IX-lea *a celui* de la slavi, iar ceilalți, necunoscînd termenul, să-l fi împrumutat abia în secolul al XII-lea de la maghiari este o întrebare legitimă, dar care, cel mult, poate căpăta un răspuns de bun simț, însă neargumentat științific.

Prezența unei forme gramaticale, achiziționate și utilizate de către o limbă și în cadrul elementelor de alte origini decît în cel al limbii care a dat respectiva formă nu implică nicicum în mod necesar o relație, în limba țintă, între limba care a furnizat respectivul element gramatical și o terță limbă. Împrumutînd material lexical, vorbitorii limbii primitoare pot face - în funcție de situația reală din propriul sistem - o serie de analize și analogii în urma cărora detașează anumite elemente gramaticale, morfeme, sufixe, prefixe etc., utilizîndu-le ca atare. După ce aceștia sintetizează respectivele particule și le conferă funcționalitate în propria limbă, acestea vor putea avea o viață independentă de situația lor din limba de proveniență, dar și față de elementele din care au fost abstrase, în funcție de posibilitățile combinatorii pe care le au și de nevoile vorbitorilor, conjugate cu cele ale sistemului care le utilizează³⁹. În plus, atunci cînd se discută despre împrumutarea, adaptarea și comportamentul materialului lexical de origine maghiară, în limba română, sînt necesare anumite nuanțări. Deși nu este imposibil ca multe dintre cuvintele de origine maghiară, care s-au răspîndit pe întreg teritoriul dacoromân, să dateze din prima perioadă a contactelor lingvistice dintre români și maghiar, credem că, în același fel, nu se poate susține că toate elementele din aceeași limbă, care au o răspîndire locală și regională, ar fi mai noi. Firesc este ca termenii de origine maghiară, răspîndiți pe întregul teritoriu dacoromân, să fi avut nevoie de o perioadă de timp pînă la a căpăta girul întregii comunități, procesul de răspîndire cu succes, necesitînd un anumit interval de timp. Neexistînd dovezi că, anterior procesului de răspîndire, aceștia ar fi prezentat o altă formă, utilizînd alte elemente adaptative și gramaticale de integrare în paradigmele românești (în primul rînd, deoarece aceia rămași regionali nu diferă sub acest aspect de ceilalți), nu se poate susține un tratament diferențiat pe alte criterii decît pe cele lingvistice obișnuite.

Chestiunile legate de acest sufix sînt cel mai bine prezentate și discutate în două studii aparținînd lui E. Petrovici și Laurei Vasiliu⁴⁰. Subliniind complexitatea situației acestui sufix verbal, numeroasele tipuri de situații cu care se exemplifică cercetătoarea face o primă distincție importantă și arată că respectivul segment poate cunoaște mai multe valori sub aspect morfologic și al provenienței. Complexitatea constatată pentru acest sufix, în urma evoluțiilor, a constituirii, a reordonărilor și a funcționării nivelului morfologic, generează numeroase situații care, datorită identității formale, ascund urmele care ar trăda căile de formare ale acelor cazuri. De aceea, se arată clar că, indiferent de proveniența sa primă, el nu poate fi considerat marcă

³⁹ Cf. și: „partea finală a cuvîntului deformat în mod legic prin adaptarea morfologică (morfonologică) nu poate fi niciodată oglinda fidelă a unui fonetism sau a unui stadiu de *evoluție fonetică* (s.a.) din limba de intrare” (E. Kis, *lucr. cit.*, p. 88).

⁴⁰ E. Petrovici, *Note slavo-române III*, în „Dacoromania” XI (1948), p. 184-193, în special sub *Sufixul -ui al verbelor de origine maghiară*, *ibid.*, p. 188-190, respectiv Laura Vasiliu, *Sufixul verbal -ui și compusele lui*, în SMFC, vol. IV, 1967, p. 113-142.

absolută a originii termenului care îl poartă. „O dată constituit ca morfem românesc, a fost folosit pentru adaptarea verbelor împrumutate în diverse faze ale limbii” (st. cit., p. 114)⁴¹.

Ceea ce se reține este faptul că „temele la care se atașează sufixul *-ui* sînt în mare majoritate vechi sau foarte vechi” (st. cit., p. 122), un sfert dintre acestea fiind moștenite din latină, adică sînt anterioare influenței slave. În ceea ce privește originea sa, dacă prin următoarele: „În urma examenului formațiilor în *-ui* din punctul de vedere al originii, reținem că sufixul în discuție, constituit ca element derivativ românesc din perioada împrumuturilor masive vechi slave, a fost productiv pînă în prima fază a împrumuturilor latino-romanice (...)” (st. cit., p. 122-123), Laura Vasiliu susține că este mai probabil ca acest element să fi fost format, în limba română, ca reacție și necesitate a limbii de a adapta elemente slave (eventual cu *-ov-*), și nu că ar fi un sufix împrumutat (fie și ca rezultat al unei adaptări) din limbile slave, atunci sîntem întrutotul de acord cu autoarea articolului.

Convingătoare și echilibrată este poziția slavistului român, care rezolvă problema acestui sufix de o manieră rezonabilă. După ce menționează ipoteza filierei slave a lui S. Pușcariu, întemeiată pe prezența sufixului *-ui* în unele verbe românești de proveniență maghiară, autorul articolului accepta că: este posibil „în principiu ca unele elemente maghiare să fi intrat în limba română prin intermediul acestor Slavi” (este vorba despre slavii romanizați, ori incomplet romanizați încă, plasați între românii așezați la munte și ungurii din cîmpiile și bazinele întinse) (art. cit., p. 188-189). În continuare, după ce enunță opiniile celor care s-au pronunțat în legătură cu acest sufix, E. Petrovici observă că: „E adevărat că sufixul dinainte de terminațiune (adică *-u-*, n.n.) e de origine slavă, dar aceasta nu ține de morfologia propriu-zisă, de conjugarea verbului” (ibid., p. 189) și că: „Întrebuințarea sufixului slav *-ui* la verbele de origine maghiară trebuie socotită, după părerea mea, ca aparținând fenomenelor pe care le-a semnalat A. Graur în *Désinences pour mots étrangers* (extras din *Bulletin Linguistique*, II - 1934). (...) Prin urmare sufixul *-ui*, extras dintr’o mulțime de verbe de origine slavă, a devenit *sufix pentru verbe străine* (s.a.), deci și pentru verbele împrumutate dela Unguri⁴²” (ibid., p. 189-190).

După cum cuvintele de origine maghiară, necomune cu limbile slave, utilizează sufixul *-ui*, preluat din tiparul de încadrare de la elementele deja existente în limbă, tot astfel, după adoptarea sufixului de către limba română, se puteau face împrumuturi de oriunde, fără ca acest lucru să implice contacte cu vreuna din limbile din care proveneau termenii în *-ui*, inclusiv cu limba de la care ar proveni acel sufix devenit românesc și utilizat pentru adaptarea anumitor forme străine⁴³. Este greu de spus dacă sufixul verbal *-ui*, într-adevăr pătrunde în limba română odată cu anumite forme verbale de origine slavă și, de aici, capătă, apoi, rolul de a naturaliza cuvintele de alte origini și al căror final nu poate fi asimilat de către mecanismele adaptative ale limbii române. Acest lucru nu este cu neputință. Cu alte cuvinte, nu este de neglijat că, prin contactele cu limbile slave, în care exista acest element, și pusă în fața situației de a-și apropria elemente ale altor limbi față de care prezenta diferențe, româna să se fi aflat într-un context favorizant pentru utilizarea, în anumite situații, a acestei vocale de legătură ca sufix verbal⁴⁴. Avînd în vedere că, de fapt, sufixul propriu-zis nu este decît o vocală *-u-*, una utilizată de către limba română - dat fiind universul ei fonetic - și pentru a face alte legături de paradigmă, este cel puțin la fel de probabil ca dezvoltarea această să aparțină românei - încă o dată, fără a susține că este vorba despre o pură invenție, de nimic extern influențată. Privind la situația - extrem de pertinentă pentru o analiză comparativă - în care se constată alternanța *-ui* / *-i*, vom observa că,

⁴¹ Vezi și demonstrația, magistrală, pe care o face O. Densusianu privitor la sufixele *-aș*, *-uș*, în primul volum al *Istoriei limbii române*, ediția J. Byck, p. 238.

⁴² Pe lângă această funcție, sufixul *-ui* o are și pe aceea de a forma verbe denominative dela substantive de orice origine, de ex. *lege: legiui, faptă: făptui, carne: cărmui*, etc. Această funcție a luat naștere din sentimentul pe care îl au subiecții vorbitori că forme ca sl. *darovati* > rom. *dărui*, *napastvovati* > *năpăstui*, *sŭvétvovati* > *sfătui*, etc. sunt derivate dela *dar*, *năpastă*, *sfat*, etc.

⁴³ Vezi exemplele din studiul Laurei Vasiliu, apoi V. Arvinte, *Studii de istorie a limbii române*, Iași, 2006, unde apare *abrihtui* (< germ. *abrichten*), cu variantele *abrihtui* și *brihtui*, p. 426, idem, *Raporturi lingvistice româno-germane. Contribuții etimologice*, Bacău, 2002, p. 231. De asemenea, vezi mai jos studiul lui C. Frîncu.

⁴⁴ Mai cu seamă în contextul împrumutării masive de material lexical cu sufixul slav *-ovati*.

eliminând verbe de tipul *a hrăni*, *a trăi* etc., apare cu limpezime faptul că, de regulă, cele două își distribuie ocurențele, mai degrabă în funcție de cerințe ale limbii și de caracteristicile de ritm ale termenului, și nu raportându-se alte criterii, cum ar fi la situația finalei etimonului în limba de origine, spre exemplu. Firește, uniformizările de paradigmă nu sînt mereu executate cu promptitudine și conform unei scheme perfecte, căci un rest rămîne mereu⁴⁵. Privind la o serie precum: *meseli* (< magh. *meselni*), *melesti* (< magh. *málasztni*), *terheli* (< magh. *terhelni*), *ciufului*, apoi *ciufuli* (< magh. *csúfolni*), putem accepta că, fiind vorba despre termeni care ar putea deține oricare din cele două finale (-*ui* sau -*i*), lungimea și ritmul acestor cuvinte par a juca un oarecare rol alături de această „decizie”⁴⁶. Dacă privim la forme precum: *bănu*, *bîntui*, *cheltui*, *mîntui* și avînd în vedere etimoanele acestora, este ușor de acceptat că nu se pot imagina aceste forme în variantele **băni*, **bînti*, **chelti*, **mînti*, și aceasta nu deoarece ar fi o imposibilitate organică din punctul de vedere al limbii române, ci întrucît presiunea etimonului (cît se poate de puternică la momentul împrumutării, atunci cînd - în mod brusc - se produce adaptarea morfologică) se manifestă și în direcția reconstruirii formei în limba primitoare prin dotarea acesteia cu un ritm comparabil cu cel din limba donatoare. Dacă, ulterior, forma rezultată capătă girul întregii comunități, aceasta este o altă chestiune, rezultatul ținînd de măsura în care sistemul prezintă unitate, sub mai multe aspecte (măsura în care variantele sale regionale sînt compatibile între ele, gradul de diferențiere dintre ceea ce se reușește într-o variantă și optimul întregului, cerințele uzurilor - printre care și eventuale incompatibilități dintre anumite elemente caracteristice unei zone și uzul altei zone - etc.).

Oscilația -*ui* / -*i*, care poate indica nehotărîrile limbii române în a-și construi și pune la lucru tiparele active și optime în care să se încadreze elemente împrumutate din limbi mai puțin compatibile sub acest aspect, pe fondul mai multor posibilități pe care uzul le oferă și sistemul le permite, apare într-un studiu amplu referitor la contactele cu germana, din zona Banatului⁴⁷. Astfel, în prima parte a studiului apar: *adoptirui*, *atachirui*, *belagherui*, *bleizirui*, *blochirui*, *casiri* și *casirui*, *coștui* și *coștului*, *expedirui*, *experțirui*, iar în cea de-a doua: *frustucui*, *instalarui* și *înștalarui*, *liberlirui*, *marșui* și *marșilui*, *meldui* și *meltui*, *mondirui* și *montirui*, *pasirui*, *postirui*, *publițirui*, *recognosțirui*, *reduțirui*, *sucțedirui*, *șanțui*, *tractirui*, *transferui*, *verbui* și *verbălui*, *vizitirui*. În concluziile studiului autorul constată că: „Marea majoritate a verbelor de origine germană sau de origine latino-romanică pătrunse prin filieră germană austriacă în acest text bănățean se încadrează în conjugarea a IV-a, cea mai productivă conjugare în limba română veche. Verbele germane în -*iren* sînt redete cu sufixul -*i*: *masacri*, *pardon*, *patroli*, *renovi*, *subordon*, *transferi*, însă mult mai frecvent cu sufixul -*ui*, care nu este specific numai textelor din Moldova (cum se spune în DILRV, p. 44), ci probabil era mult mai general în epocă (...). Verbele în -*ălui*, frecvente în Transilvania ca urmare a împrumuturilor maghiare în -*álni*, sînt rare în cazul împrumuturilor germane în -*ieren*, iar de cele mai multe ori ele sînt dublete ale formelor în -*ui*: *marșului* și *marșui*, *verbăului* și *verbui*” (p. 26)⁴⁸. Exemplele selectate arată că alături de verbele care capătă finala -*ui* [-*i*(lichidă)*ui*], unele verbe înregistrează ambele posibilități: -*ui* și -*i*.

Față de această realitate și pe baza ei nu se poate susține că respectivele elemente ar fi intrate în limba română prin filieră slavă sau că, între perechile evidențiate ar exista deosebiri de

⁴⁵ Faptul acesta este cît se poate de firesc, deoarece aici se îmbină, pe de o parte, faptul că activitățile de încadrare ale vorbitorului se află între limite rezonabile și nu pe o linie rigidă, de cealaltă parte, faptul că sistemul însuși, evoluînd, generează impuneri care pot diferi sensibil de precedentele; ca un exemplu banal, vezi cazurile în care, pentru împrumuturile care conțin *é* și *ó*, în poziție de diftongare, diftongii românești nu mai sînt recomandați, dar și pe fondul unei presiuni scăzute, în această direcție, din partea sistemului.

⁴⁶ Spre deosebire de ceea ce, în mod inexplicabil pentru un bun cunoscător al situației, susținea S. Pușcariu, căci sînt și în aria de contact forme cu -*ui*: *aldui* (< magh. *áldani*), *feredui* (< magh. *feredni*), *gilăului* (< magh. *gyűlölni*) etc.

⁴⁷ Vezi C. Frîncu, *Elemente germane (austriece) în Cronica Banatului de Nicolae Stoica de Hațeg* (I), în AUI, secț. IIIe Lingvistică, t. XLIII (1997), p. 113-124, idem, *Elemente germane (austriece) în Cronica Banatului de Nicolae Stoica de Hațeg* (II), în AUI, secț. IIIe Lingvistică, t. XLIV-XLV (1998-1999), p. 5-27.

⁴⁸ Vezi și *st. cit.*, II, p. 24.

ordin temporal. Se deduce că, afirmația privitoare la elementele de origine maghiară se bazează, în fapt, nu pe prezența respectivului sufix, ci pe alte considerente, revenindu-se, așadar, la problema perioadelor de contact dintre români și cele două neamuri și la caracteristicile contactelor lingvistice ce decurg de aici.

2.4. Încheiem această analiză prin prezentarea câtorva situații care se referă la termeni lipsiți de caracteristici în măsură să evidențieze, pe cale lingvistică, traseul acestora. În felul acesta, se poate observa că este necesar ca lucrurile să fie judecate din mai multe perspective, ținând seamă de amplitudinea contactelor lingvistice, de mărimea teritoriului pe care acestea se produc, precum și de forțele diferite pe care acele influențe le exercită, recunoscând, totodată, că datorită caracterului dinamic și complex pe care realitatea îl are, știința nu reușește mereu să-și creeze instrumente care să disece, să nuanțeze și să explice pe deplin acea realitate. Firește, în astfel de cazuri, cercetătorul este scutit de a se pronunța, căci nu-i rămîne decît calea hermeneutică, cea mai pernicioasă pentru știință dintre toate.

Un cuvînt considerat a fi de origine slavă în limba română, precum *ciudă* ‘minune’ și corespondentul său verbal (*a se ciudi*), sînt din abundență atestați de către vechile texte românești⁴⁹. Privind la formele percechii, așa cum apare ea în slava veche, în limbile slave și în maghiară, nu se pot face diferențieri care să indice în mod clar proveniența în limba română a celor două cuvinte. Se presupune că, dat fiind faptul că limba română intră în contact cu limbile slave înainte de a intra în contacte cu limba maghiară, acest cuvînt are, în limba română, etimologie slavă. Este dificil de susținut contrariul, dar, pe aceeași bază și cu aceeași îndreptățire, se poate susține și că, după împrumutarea cuvîntului de la slavii care s-au disipat în masa poporului român, pe teritoriul pe care influența maghiară a acționat apoi - cu particularitatea că elementul slav suferă o puternică regresie -, un astfel de cuvînt a putut fi reîmprumutat de către români de la maghiari. Firește, forma sensul și uzurile fiind aceleași, faptul poate părea puțin important pentru lingvist. Cu toate acestea, el nu ar fi mai puțin real sau mai puțin grăitor în ceea ce privește mecanismele și procesele care se desfășoară în cadrul contactelor lingvistice. Mai mult, tot pe aceleași baze și în lipsa unor atestări ferme (lucru valabil pentru întregul teritoriu dacoromân), se poate susține că este posibil ca, pe teritoriul pe care s-au desfășurat contactele dintre români și maghiari, termenul să nu fi fost împrumutat de la slavi, aici el fiind de origine maghiară⁵⁰.

La fel stau lucrurile în cazul perechii *beseadă*, *besedui*, *dejmä*, *dijmui*, *obroc*, *șatră*, cuvinte frecvente în vechile texte românești, care nu prezintă mărci formale ce ar diferenția între sursa slavă și cea maghiară. Acești termeni sînt, în general, considerați ca fiind de origine slavă în

⁴⁹ Vezi spre exemplu, „mira-se toți și *ciudia-se*” (CB FA, 2, 7) „mirară-se și *se ciudii*” (CP); „împlură-să de *ciudă* și de spaimă” (CB FA, III, 10) „se împlură de *ciude* și de spaimă” (CP), pentru care textul slavon prezintă ЧУДИТИ, respectiv ЧУДИ. Trebuie, însă, avut în vedere că substantivul, care la cazurile oblice conține secvența -*ec*-, apare foarte des în textele românești plecînd de la această bază, așa cum se întîmplă în CP, spre exemplu: *ciudese* (FA, II, 19, 21, XV, 12), dar *ciude* în CB. Vezi și PO, *Ex.*, 4; 8, 9, 17, 21, 30, *Ex.*, 7; 3, 9 (la p. 205 și 225 apare și în note marginale, care nu se înregistrează în textul maghiar, dar reluînd îndemnul de sub 7, 9). De fiecare dată, termenului din textul românesc îi corespunde, în cel maghiar, cuvîntul *choda*. Nu se poate susține că un astfel de termen fusese necunoscut, pînă atunci, traducătorului PO, dar este firesc, cel puțin, să presupunem că, deși preexistent în limba română, momentul traducerii PO, *ciudă* capătă, prin utilizarea sa în textul PO, o mai mare forță a poziției sale în sistem și își amplifică viteza de întrebuintare.

⁵⁰ Vorbitorul maghiar din Transilvania zilelor noastre, atunci cînd utilizează acest termen (pe care, desigur, maghiara îl are din limbile slave cu care a intrat în contact), îl introduce în discurs ca pe oricare alt termen maghiar al limbii pe care o vorbește și, în limba acestuia, *csoda* chiar este un termen maghiar (deși de origine slavă). Lucrurile nu diferă foarte mult pentru vorbitorul român transilvan care se află în contact cu precedentul. Cu alte cuvinte, împrumutînd termenul de la vorbitorul maghiar, el a împrumutat un termen din limba maghiară.

În cazul în care, respectivul termen îi era cunoscut vorbitorului român înainte de a intra în contact lingvistic cu cel maghiar, în urma aceluși contact auzind același cuvînt (cu același sens) de la vorbitorul maghiar, prezența cuvîntului în limba vorbitorului român se întărește, el nefiind concurat de un alt termen, mai mult, ocurențele sale fiind stimulate. Chiar în cazul în care discutăm despre un singur vorbitor (pentru care, într-o anumită măsură, putem utiliza sintagma „etimologie multiplă”), trebuie avut în vedere că prezența termenului în limba vorbitorului maghiar (care, se presupune, exercită o oarecare influență asupra vorbitorului român) nu poate fi considerată ca lipsită de orice influență asupra lexicului deținut de către vorbitorul român.

limba română, etimologie care, însă, nu se poate dovedi mai mult decât cea maghairă și pentru care nu se poate dovedi nici măcar o presupusă mediere slavă.

Vom sintetiza citînd poziția pe care C. Tagliavini o are față de astfel de situații. Plecînd de la un dublet al rom. *curvar*, acesta observă: „*kurvas* 2065 ‘salax’ probabilissimamente dall’ ungh. *kurvas* ‘meretricius’ (...); în rumeno si usa *curvar* di origine slava, cfr. Tiktin, Dicț. Rom. Germ. 468. Anche per *curvă* (che si trova al N. 850 in *cassa de kurve* ‘ganeo’) l’ etimo slavo *кобрька* è più probabile, ma nel caso specifico del nostro lessico, potrebe trattarsi anche di *kurva* ungherese” (C. Tagliavini, *lucr. cit.*, p. 128)⁵¹. Alături de această opinie mai este de amintit și cea exprimată de Iosif Popovici în legătură cu situația din *Paliia de la Orăștie 1582*⁵². Împărțind elementul de origine maghiară în trei categorii: „cuvinte generale”, „cuvinte dialectale” și „cuvinte de origine învățată”, lingvistul clujean pune rom. *curvă* și *a curvi* în cea de-a doua categorie și le consideră efecte ale influenței maghiare.

Nu ar fi rezonabil să se afirme că elemente lexicale precum cele de mai sus au, în Moldova și Muntenia, etimoane maghiare și nu se poate nega că aceste forme, dacă au fost împrumutate de la slavi, nu ar fi fost general dacoromâne. Totodată, însă, nu se poate nega că respectivii termeni, pe teritoriul de contact româno-maghiar, ar avea etimoane maghiare dobîndite, cel puțin, prin reîmprumutare.

Desigur, ar fi absurd, spre exemplu, dacă observației că termenului moștenit din latină, *pagînii* (PO *Ex.*, 34, 26), îi corespunde magh. *poganok*, (în vreme ce, în *Vulgata* apare *gentes*), i-ar urma susținerea ideii că termenul românesc apare aici datorită a ceea ce apare în textul maghiar sau că textul românesc împrumută de la cel maghiar pe care îl traduce (*Pentateuhul* lui Heltai). Încă mai categoric se prezintă situația atunci cînd, urmînd textul maghiar, traducătorul PO procedează precum sub *Gen.*, 31, 35: „Drag doamne, nu-ți fie *greață* cum că nu mă poti scula înaintea ta, că după obiceiul muierilor mi-e lucrul”, „En édes Vram, ne legyē *nehez* teneked, hogy fel nem kelhetec elötted: Mert az aszszonyállatoc szokasoc vagyon dolgom”. Deși termenul din textul românesc nu poate fi legat de un altul din textul latin, și, chiar dacă rom. *greață* este echivalent cu magh. *nehez*, toate acestea nu pot relaționa textul românesc de cel maghiar. Pentru cazul în care este vorba despre elemente moștenite chestiunea nu se poate pune la fel precum în cazul în care este vorba despre împrumuturi din perioada de după formarea limbii române. Atît *păgîn*, cît și *greață* sînt termeni moșteniți din strat, româna deținînd astfel de cuvinte încă de pe vremea cînd maghiarii încă străbăteau drumul spre Europa, iar o distincție între *christianus* și *paganus* nu aveau cum să cunoască.

Concluzii. Faptul că multe cuvinte împrumutate din maghiară au „un caracter cu totul popular” (O. Densusianu, *op. cit.*, p. 239) poate arăta nu numai că acestea apar în limba română ca o consecință a contactelor directe, populare (inclusiv pe verticală) dintre vorbitorii celor două limbi, ci și că, cel puțin unele dintre acestea, dizlocau termeni deja existenți în limba română, mai degrabă de origine slavă decât moșteniți.

Este posibil ca unii dintre acești termeni să poată fi considerați ca provenind, în limba română, dintr-o limbă slavă. Pătrunderea unui termen într-o limbă se face prin intermediul unui proces de natură lingvistică, petrecut într-un anumit spațiu concret, în cadrul unui act concret de contact lingvistic. Dacă, spre exemplu, un anumit termen pătrunde în limba română în secolul al X-lea, într-o anumită zonă și într-o împrejurare lingvistică dată, faptul acesta nu înseamnă automat că respectivul termen se impune în acea zonă sau, cu atît mai puțin, că el se extinde la nivelul întregii comunități care utilizează limba în care s-a operat împrumutul. Apariția, apoi, a aceluși termen în secolul al XVI-lea nu înseamnă în mod necesar că el are o vechime de șase secole, deși nici această posibilitate nu este exclusă. În stabilirea vechimii unui termen sînt hotărîtoare proba uzului și a continuității (neîntrerupte, desigur).

Judecarea unor astfel de situații este îngreunată atunci cînd nu există criterii formale relevante, care să indice în mod sigur proveniența termenilor. În acest context, cuvintele în

⁵¹ Vezi și *ibid.*, pentru *lanț*.

⁵² În *Scrieri lingvistice*, p. 266-286.

discuție pot fi considerate ca avînd, în limba română, etimologie multiplă: din maghiară și din limbile slave, chiar și atunci cînd un anumit cuvînt are etimologie comună în română și maghiară, ambele limbi împrumutînd respectivii termeni de la aceeași sursă. Ceea ce ar putea oferi cercetarea altor surse (de ordin istoric, cultural etc.), precum și alte tipuri de analize (cum ar fi cele stratigrafice) nu este în măsură să ofere certitudini privind stratificarea în timp a împrumuturilor concrete.

În astfel de cazuri, este necesar să se aibă în vedere că apariția unui termen și stabilizarea sa se face în mod diferențiat în ariile lingvistice, sub presiunea exclusivă a limbii străine de contact. Pentru cazul influenței maghiare în Transilvania (adică produse prin contact direct între cele două comunități), poate fi necesară această ipoteză întrucît avem a face cu o zonă în care influența slavă încetase de mult, ajunsese chiar să fie respinsă, influența maghiară devenind dominantă și aproape unică.

La acest nivel este mult mai vizibilă acea dimensiune a dinamicii lexicale care face ca sub forța concurențială a unei presiuni destul de puternice, o achiziție, oricît de veche și de importantă ar fi, să poate fi împinsă către periferie și chiar eliminată. Cel mai adesea, în astfel de cazuri, sintagma *limba română* constituie rezultatul unei generalizări, analizele trebuind să aibă în vedere zonele delimitate cultural.

În ceea ce privește mecanismele și căile de adaptare ale împrumuturilor, o dată formate căile adaptării, acestea funcționează din perspectiva formelor și nu din cea a proveniențelor, căci adaptarea nu privește nevoile limbii donatoare, ci pe cele ale limbii primitoare. Așa cum asimilează sunete, forme și sensuri și le aduce de la necunoscutul străin la cunoscutul autohton, tot astfel, sistemul - prin intermediul vorbitorului - caută în tipurile existente potrivirile din ceea ce percepe și interpretează în forma străină. Rezolvată problema, creat fiind tipul, tot ceea ce intră în limbă se încadrează în clasele existente, indiferent de proveniență. De asemenea, acestea pot fi create (pe model străin, cu sau fără concurența acestuia) în caz de mare necesitate, proces care devine tot mai anevoios pe măsură ce limba își construiește și consolidează paradigmele, adică pe măsură ce se constituie. Cu toate acestea, în cadrul analizelor lingvistice nu se pot găsi criterii operante care să creeze tipologii clare în care să se încadreze toate tipurile de situații concrete, felurite incompatibilități organice dintre cele două limbi generînd felurite variații și „abateri”.

Găsirea unor tipare care să aparțină realității și nu minții cercetătorului este imposibilă, întrucît, dinamica realității este contrară tocmai unor astfel de plăsmuiri⁵³.

⁵³ Vezi, pe larg, Hans Vaihinger, *Filozofia lui „ca și cum” Un sistem al ficțiunilor teoretice, practice și religioase ale omenirii*, în românește de: Cristina Dumitru, Rareș Moldovan și Octavian More, București, 2001.